

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.23>

УДК 338.432:633.1:316.4:502.131.1(477)

М. М. Ільчук,

д. е. н., професор,

*завідувач кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5129-6110>

І. В. Свиноус,

д. е. н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування,

Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

О. А. Томашевська,

к. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2444-7259>

А. В. Фурса,

к. е. н., доцент організації підприємництва та біржової діяльності,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6518-5286>

С. І. Ус,

к. е. н., доцент організації підприємництва та біржової діяльності,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4296-5987>

**ОЦІНКА СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗЕРНА УКРАЇНИ КРІЗЬ
ПРИЗМУ ЕКОНОМІЧНИХ, СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ
ВИМІРІВ**

M. Ilchuk,

*Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Entrepreneurship
Organization and Exchange Activities, National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine.*

I. Svynous,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of
Accounting and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University*

O. Tomashevskaya,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
Organization and Exchange Activities, National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine.*

A. Fursa,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
Organization and Exchange Activities, National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine.*

C. Us,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
Organization and Exchange Activity, National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine*

ASSESSMENT OF THE SUSTAINABILITY OF THE UKRAINIAN GRAIN MARKET THROUGH THE LENS OF ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL DIMENSIONS

У статті здійснено оцінку сталості розвитку ринку зерна України на основі інтегрованого підходу, що враховує економічні, соціальні та екологічні виміри. Проаналізовано сучасні тенденції функціонування зернового ринку в умовах воєнної нестабільності, логістичних обмежень, зміни структури експорту, скорочення інвестицій та посилення залежності від зовнішніх ринків. Визначено ключові виклики, що впливають на рівень сталості ринку

зерна, зокрема: коливання цінової кон'юнктури, зростання собівартості виробництва, екологічні загрози інтенсивного землеробства, втрату родючості ґрунтів, деградацію агроландшафтів та зниження рівня соціальної безпеки сільських територій.

Обґрунтовано необхідність переходу від сировинної моделі розвитку ринку зерна до моделі з вищою доданою вартістю, що ґрунтується на інноваційних агротехнологіях, переробці, розвитку кооперації, диверсифікації збутових каналів та розширенні участі України у глобальних ланцюгах вартості. Підкреслено, що забезпечення сталості вимагає комплексного поєднання економічної ефективності, соціальної відповідальності й екологічної збалансованості аграрного виробництва. Запропоновано напрями підвищення сталості ринку зерна, включаючи розширення кліматично-стійких технологій, посилення державної підтримки, екологічний контроль, розвиток кластеризації та зрілі експортні стратегії.

The article presents a comprehensive assessment of the sustainability of the development of the Ukrainian grain market through an integrated analytical approach that evaluates economic, social, and environmental dimensions. The study emphasizes that wartime conditions have radically changed the functioning of the grain sector, leading to disruptions in logistics, port blockades, rising costs, loss of production capacities, decline in investment activity, worsening access to external markets, and growing dependence on unstable international demand. The article identifies major risk determinants that negatively affect the sustainability level of the grain market: fluctuations in global and domestic price trends, increasing production and logistics costs, war-induced market uncertainty, environmental threats caused by intensive monoculture farming, soil fertility depletion, degradation of agroecosystems and landscapes, and the growing socio-economic vulnerability of rural communities.

The necessity of a structural transition from the raw material export-oriented model of grain market development to a model with higher added value is

substantiated. This transition should be based on innovative agricultural technologies, modernization of production systems, processing development, cooperative integration, diversification of sales channels, and scaling participation of Ukraine within European and global value-added chains. It is highlighted that achieving real sustainability requires a balanced combination of economic efficiency, environmental responsibility, social inclusiveness, and long-term institutional resilience.

The article outlines strategic directions for strengthening grain market sustainability in the post-war period, including the introduction of climate-smart agriculture practices, the expansion of irrigation systems, development of precision farming, strengthening of state support mechanisms, improvement of regulatory stability, enhancement of environmental control and monitoring, development of regional clusters, and formation of advanced export strategies aimed at reducing vulnerability to global shocks. The proposed recommendations are intended to create conditions for stable grain supply, strengthen food security, and ensure long-term modernization of the agricultural economy of Ukraine.

Ключові слова: сталий розвиток, ринок зерна, економічні ризики, соціальні ефекти, екологічні чинники, продовольча безпека, інновації, аграрна політика.

Keywords: sustainable development, grain market, economic risks, social effects, environmental factors, food security, innovations, agrarian policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна традиційно належить до числа провідних виробників і експортерів зернових культур, забезпечуючи вагомому частку світової торгівлі продовольством та роблячи внесок у стабільність глобальної продовольчої безпеки. Зерновий сектор формує основу аграрного виробництва країни, займаючи значну частку у структурі валової продукції сільського господарства, експортних надходжень

та валютного балансу. Саме завдяки високим врожам зернових Україна утвердила статус стратегічного партнера для багатьох держав Азії, Африки та Європи.

Разом з тим, упродовж 2020–2024 років розвиток зернового ринку України відзначався суттєвими коливаннями та структурними зрушеннями. Після рекордного врожаю 2021 року, що дозволив забезпечити пікові обсяги експорту та значні валютні надходження, галузь зіткнулася з низкою безпрецедентних викликів. Спершу вони були пов'язані зі зміною кліматичних умов, зокрема посухами, зниженням рівня опадів та підвищенням температури, що негативно позначилося на врожайності. Ключовим дестабілізуючим фактором з 2022 року стала повномасштабна військова агресія рф.

Війна спричинила багатопланові наслідки: окупацію значної частини найбільш родючих сільськогосподарських територій на сході та півдні країни, мінування орних земель, знищення виробничих потужностей, складів та елеваторів. Одним із найсерйозніших ударів стала блокада чорноморських портів, які забезпечували до 70 % експорту зерна України, що призвело до суттєвого зниження експортного потенціалу та логістичних витрат. Водночас агресія зумовила масштабні соціальні потрясіння у сільських громадах – втрату робочих місць, зниження рівня доходів населення, посилення міграційних процесів, зростання соціальної вразливості сільських територій.

Не менш значущими стали екологічні наслідки: деградація ґрунтів внаслідок бойових дій, забруднення хімічними речовинами, підвищення ризиків втрати біорізноманіття та зростання антропогенного навантаження на агроєкосистеми. Водночас відновлення виробничого та логістичного потенціалу зернового сектору вимагає пошуку нових ринків збуту, розбудови альтернативних транспортних коридорів, адаптації аграрних практик до кліматичних і безпекових ризиків.

Таким чином, сучасний розвиток ринку зерна України потребує комплексної оцінки не лише з економічної, а й із соціальної та екологічної

точок зору. Це дозволить не лише виявити ключові тенденції та проблеми, а й сформуванати засади для розробки стратегій сталого функціонування галузі в умовах воєнних викликів і майбутнього післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд публікацій засвідчує, що проблематика сталості зернового ринку України перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У працях С. Дідур, І. Труніної, М. Білик, О. В. Боднар та інших наголошується вплив воєнних чинників та трансформацій аграрного сектору на динаміку зернового ринку. Роботи Е. Рейнерта, Дж. Ламбена, М. Портера та О. Вільямсона підкреслюють важливість переходу від сировинної моделі до підвищення доданої вартості, розвитку інновацій, конкурентоорієнтованих структур та дієвих інституцій. Дослідження KSE Institute, FAO, OECD, а також вітчизняних науковців Н. І. Патики, Н. В. Германюк, Є. Кривохижі, В. В. Галкина підтверджують посилення ризиків продовольчої безпеки, соціальних диспропорцій та екологічних загроз у зерновому виробництві. Узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що сталий розвиток ринку зерна можливий лише за умови комплексної інтеграції економічних, соціальних та екологічних пріоритетів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – здійснити комплексну оцінку сталості розвитку ринку зерна України з урахуванням економічних, соціальних та екологічних вимірів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2020–2024 роках ринок зерна України зазнав значних коливань, що відображало його високу залежність від кліматичних умов, воєнних ризиків та світової кон'юнктури. У 2020 році через посуху та несприятливі погодні чинники валовий збір скоротився до 65,4 млн тонн, що було одним із найнижчих показників за останні роки. Водночас уже у 2021 році аграрний сектор досягнув історичного рекорду – понад 84 млн т зернових і зернобобових (106 млн т з урахуванням олійних культур), що забезпечило Україні лідерські позиції на світовому зерновому ринку. Проте початок повномасштабної війни у 2022

році кардинально змінив ситуацію: зменшення посівних площ більш ніж на 20 %, окупація та замінування земель, руйнування інфраструктури й блокада портів призвели до зниження врожаю до 50–53 млн т, тобто майже на третину порівняно з довоєнним рівнем. У 2023 році виробництво частково відновилося – близько 58 млн т, але залишалося на 20–25 % нижчим від середніх довоєнних показників через втрату зрошуваних земель півдня та збереження мінної небезпеки.

Динаміка експорту тісно корелювала з врожайністю, однак вирішальним чинником виступала логістика. Якщо у 2019/20 маркетинговому році експорт склав 57,2 млн т, а у 2021/22 р. зріс до рекордних 61,5 млн т на суму \$22,2 млрд, то вже у перші місяці війни 2022 року обсяги експорту впали на 90 %. Лише завдяки «зерновій ініціативі» ООН та створенню альтернативних маршрутів через дунайські порти й «коридори солідарності» ЄС вдалося частково відновити поставки: у 2022 році було експортовано 39 млн т, а у 2023 році – вже майже 62 млн т, що практично відповідало довоєнному рівню. При цьому науковці наголошують, що таке відновлення стало можливим лише завдяки зовнішньополітичним домовленостям, що підкреслює надмірну залежність України від зовнішніх факторів [1]. Валютна виручка, попри фізичне зростання експорту, у 2022–2023 роках залишалася нижчою через падіння світових цін і внутрішні логістичні проблеми. У 2023/24 маркетинговому році виручка від зернового експорту склала \$10,76 млрд, що істотно менше показника 2021/22 р. (\$22,2 млрд), однак у структурі експорту зросла частка продукції з доданою вартістю (олія, шрот), що на думку західних дослідників (Reinert, Lambin) може стати стратегічним шляхом подолання «сировинної пастки» [2,3].

На внутрішньому ринку спостерігався парадокс: у 2022 році ціни на українське зерно різко впали, попри рекордні котирування на світових ринках. Профіцит пропозиції, заблоковані логістичні шляхи та занижені закупівельні ціни призвели до того, що дрібні та середні виробники часто не могли покрити навіть собівартості виробництва. Науковці підкреслюють, що

саме ця диспропорція загострила проблему фінансової стійкості фермерських господарств [4]. Девальвація гривні у 2022 році покращила гривневу виручку експортерів, проте водночас збільшила витрати на імпортні ресурси. У 2023–2024 роках ситуація стабілізувалася: завдяки налагодженню логістики внутрішні ціни почали зростати та наближатися до світових, а у 2025 році експортні ціни на пшеницю перевищили рівень попереднього року на 15 %.

Науковці визначають три ключові фактори, які формували розвиток українського зернового ринку у 2020–2024 роках: кліматичні ризики (посухи, зниження врожайності), воєнні фактори (втрати земель, руйнування інфраструктури, блокада портів) та зовнішньоекономічна залежність (орієнтація на експорт сировини при недостатньому розвитку переробки) [5]. У цьому контексті, як відзначають науковці, що подолання сировинної моделі можливе завдяки розвитку кластерів, інновацій, переробки та інтеграції в європейські ланцюги доданої вартості [6,7].

Таким чином, майбутня стратегія розвитку зернового сектору має спиратися на диверсифікацію експорту, інституційну підтримку переробки та підвищення стійкості до воєнних і кліматичних викликів.

Соціальні аспекти функціонування ринку зерна в Україні у 2020–2024 роках відзначалися комплексним впливом як економічних, так і воєнних чинників. Традиційно аграрний сектор залишався одним із найбільших роботодавців у сільській місцевості: до початку повномасштабної війни у сільському, лісовому та рибному господарстві працювало близько 2,7 млн осіб, що становило майже 17 % від загальної кількості зайнятих у країні. Однак ще до 2022 року спостерігалось поступове скорочення сільської зайнятості, зумовлене механізацією виробництва, урбанізацією та міграційними процесами. Хоча середня заробітна плата в агросекторі у 2021 р. зросла на 12 %, її рівень залишався на третину нижчим від середнього по економіці, що відображало збереження соціальної нерівності між містом і селом. Початок війни лише посилив ці диспропорції: мобілізація, евакуація та руйнування виробничих потужностей спричинили відтік робочої сили,

особливо у малих фермерських господарствах. За оцінками Київської школи економіки, близько чверті сільського населення у 2022 р. повністю або частково припинило аграрну діяльність, що призвело до втрати джерел доходу та посилення соціальної вразливості [8].

Попри масштабні виклики, близько 80 % агропідприємств зберегли діяльність, хоч і зменшили обсяги виробництва. Вони змушені були працювати з дефіцитом кваліфікованих кадрів, підвищеним навантаженням на працівників і потребою у швидкій перекваліфікації персоналу. Державна підтримка частково пом'якшила негативні наслідки: зокрема, програма пільгового кредитування “5–7–9” дала можливість аграріям утримати робочі місця й продовжити сезонні роботи. Науковці зазначають, що збереження базового рівня зайнятості в агросекторі в умовах війни стало унікальним феноменом, адже більшість інших галузей зазнали значно більшого спаду [9]. При цьому, зростання частки АПК у ВВП (до 12–15 %) на тлі падіння промисловості підкреслює зростаюче значення аграрної зайнятості для соціально-економічної стабільності країни.

Продовольча безпека національного населення у воєнний час стала однією з ключових соціальних проблем. До 2022 року Україна мала стійке самозабезпечення зерном: врожай утричі перевищував внутрішні потреби, що дозволяло активно експортувати надлишки. Однак після початку війни уряд змушений був ввести експортні обмеження на окремі культури, щоб уникнути дефіциту на внутрішньому ринку. Це рішення дозволило стабілізувати постачання борошна й хліба та гарантувати базову продовольчу безпеку, навіть попри скорочення виробництва. Водночас продовольча доступність для населення знизилася через падіння доходів та інфляцію, яка у 2022 р. перевищила 30 %. За даними ООН, у 2022–2023 рр. близько 9–10 млн українців стикалися з продовольчою небезпекою, а до кінця 2024 року понад 12 млн осіб залишалися у потребі гуманітарної допомоги. Міжнародні організації (FAO, WFP) та урядові програми стали ключовими інструментами підтримки вразливих груп населення. Науковці наголошують, що саме

доступність, а не фізична наявність продуктів, стала основним викликом для продовольчої безпеки в умовах війни [10].

Соціальні наслідки війни для ринку зерна проявилися і через демографічні зміни. Уже до 2021 року тривала тенденція скорочення сільського населення, однак після 2022-го масштаби міграції стали безпрецедентними. За кордон виїхали понад 5 млн осіб, ще 5–6 млн стали внутрішньо переміщеними, значна частина яких була залучена у сільське господарство. Це призвело до знелюднення сіл на півдні та сході країни, втрати трудового потенціалу та гендерного дисбалансу, адже у селах залишалося переважно старше населення. Водночас у західних регіонах відбулося часткове пожвавлення господарської діяльності: переселенці активізували занедбані землі, створювали нові аграрні підприємства, відроджували підсобні господарства. Науковці підкреслюють, що ці процеси відкривають можливості для формування нових локальних кластерів і кооперативів, які можуть стати точками зростання після війни [11].

Загалом соціальний вимір функціонування зернового ринку демонструє складний баланс між стійкістю та вразливістю. З одного боку, агросектор виступив «подушкою безпеки» для економіки та суспільства, забезпечивши зайнятість і базову продовольчу пропозицію. З іншого – він оголив структурні проблеми: залежність від трудових ресурсів, низький рівень соціального захисту працівників, нерівність доходів, демографічні втрати. У перспективі післявоєнного відновлення, як наголошують науковці, подолання цих проблем потребуватиме інтегрованої політики – стимулювання повернення переселенців, розвитку фермерських стартапів, підвищення продуктивності праці та розбудови інституцій соціальної підтримки в сільських громадах [12]. Саме це визначатиме довгострокову стійкість зернового сектору не лише як економічного, а й соціального інституту українського суспільства.

Екологічні аспекти розвитку зернового виробництва в Україні у 2020–2024 рр. мали подвійний характер: з одного боку, війна та економічна криза

зменшили інтенсивність застосування добрив і хімікатів, що частково знизило навантаження на довкілля; з іншого – воєнні дії, порушення структури посівів і кліматичні зміни спричинили нові виклики для родючості ґрунтів, стійкості агросистем і врожайності.

Використання мінеральних добрив традиційно залишалося однією з основ високопродуктивного землеробства. До 2022 року щорічне внесення азотних, фосфорних і калійних добрив мало тенденцію до зростання, хоча рівень застосування залишався нижчим, ніж у країнах ЄС. Значну частку імпорту займали поставки з Росії та Білорусі (40–70 % залежно від виду), що робило Україну вразливою до зовнішніх ризиків. З початком війни імпорт добрив впав на 65–85 %, а ціни зросли у 2–3 рази, через що більшість господарств різко скоротила їх використання. Дослідники підкреслюють, що це мало неоднозначні наслідки: тимчасове зменшення забруднення ґрунтів нітратами та фосфатами супроводжувалося зниженням урожайності, особливо на виснажених землях [13]. Частину дефіциту фермери намагалися компенсувати органічними добривами та агротехнічними прийомами – сівбою бобових, удосконаленням сівозміни, використанням локального гною. Уряд і наукова спільнота наголошували на необхідності оптимізації системи удобрення й точного визначення доз добрив за результатами ґрунтової діагностики. Важливим напрямом визначено також відновлення вітчизняного виробництва добрив для зменшення імпортозалежності.

Структура посівних площ і сівозміна істотно впливають на екологічну стійкість агроландшафтів. Ще у 2010-х роках в Україні домінувала тенденція до монокультур (соняшник, кукурудза, пшениця), що призводило до деградації ґрунтів, втрати гумусу та поширення шкідників. Війна змусила багатьох аграріїв змінити структуру посівів у бік більш різноманітних культур: у 2022 р. скоротилися площі під кукурудзою та соняшником, натомість зросли посіви сої, гречки, вівса. Дослідники відзначають, що ця вимушена диверсифікація у короткостроковій перспективі дозволила знизити витрати й підтримати внутрішню продовольчу безпеку, а у довгостроковій –

може позитивно позначитися на стані ґрунтів [14]. Водночас воєнні дії зруйнували значні площі орних земель: за різними оцінками, від 0,5 до 5 млн га перебувають під мінуванням, що становить пряму загрозу для агровиробництва і довкілля. Вибухи боєприпасів, хімічні забруднення, руйнування родючого шару ґрунту формують додаткові ризики, які потребують рекультивації та моніторингу.

Кліматичні зміни стали ще одним фактором невизначеності. У 2020 році посуха призвела до суттєвого зменшення врожаю, а вже 2021-й приніс сприятливі погодні умови й рекордні показники збору. Проте у 2023 році екстремальна спека негативно позначилася на пізніх культурах, а підриив Каховської ГЕС знищив систему зрошення на півмільйоні гектарів у південних областях. Науковці наголошують, що адаптація до кліматичних змін має стати пріоритетом: необхідно розширювати зрошувані площі, впроваджувати кліматично розумне землеробство, застосовувати вологозберігаючі технології, створювати лісосмуги й використовувати посухостійкі сорти [15].

Отже, екологічна стійкість зернового виробництва України перебуває під впливом як воєнних, так і глобальних чинників. Війна загострила проблему деградації земель і забруднення довкілля, а кліматичні зміни підсилюють ризики нестабільності врожаїв. У цьому контексті науковці підкреслюють, що стратегія відновлення має поєднувати два напрями: розмінування та рекультивацію земель як основу післявоєнної екологічної безпеки, а також перехід до екологічно дружніх практик, які відповідатимуть вимогам ЄС і глобальним трендам сталого розвитку [16]. Лише так зерновий сектор зможе зберегти конкурентоспроможність, забезпечити продовольчу безпеку та одночасно мінімізувати екологічні ризики.

У 2020–2024 рр. формування ринку зерна України визначалося поєднанням шокових воєнних, інституційних, логістичних та природно-кліматичних чинників, що накладалися один на одного й змінювали як обсяги пропозиції, так і структуру витрат та каналів збуту. Війна стала

ключовим драйвером зрушень після 2022 року. Втрата частини найродючіших угідь, пошкодження та розграбування елеваторів і складів, руйнування зрошувальної інфраструктури на Півдні й епізодичні зриви збиральних кампаній зумовили падіння виробничого потенціалу, зростання собівартості й підвищення ризикової премії на весь ланцюг створення вартості. Масштабна мінна небезпека на сотнях тисяч гектарів вилучила землі з обороту на роки, а брак кадрів через мобілізацію та міграцію посилив операційні обмеження, погіршивши продуктивність навіть там, де виробництво зберігалось. Одночасно цілеспрямовані атаки на портову та припортову інфраструктуру, а також блокада Чорноморських маршрутів радикально знизили доступ до традиційних каналів експорту. Навіть за дії «зернової ініціативи» логістика залишалась нестабільною і дорожчою, а вихід РФ з домовленостей у 2023 р. знову підвищив витрати, зсунув ціни та погіршив маржу виробників. У підсумку воєнний фактор проявився у скороченні та волатильності пропозиції, подорожчанні логістики, дисконті до світових котирувань і погіршенні якості зерна через стресові умови збирання та зберігання. Водночас, попри шок, сектор продемонстрував високу адаптивність, що підтвердила здатність України підтримувати світові ринки продовольства значними експортними обсягами.

Інституційні чинники - регуляторні рішення держави та міжнародні угоди - відіграли роль «амортизатора» і водночас вектора довгострокової трансформації. Тимчасові обмеження експорту і ліцензування у 2022 р. стабілізували внутрішню пропозицію й ціни на базові продукти, а подальша лібералізація у поєднанні з європейськими «шляхами солідарності» відновила експортні можливості. Земельна реформа (запуск ринку с/г землі з 2021 р.) створила передумови для інвестицій, консолідації та підвищення ефективності використання ресурсів, хоча її повна реалізація відтермінована воєнним станом. Державні програми підтримки - насамперед пільгове кредитування та цифровізація через Державний аграрний реєстр - розширили доступ фермерів до фінансування й прозорих інструментів взаємодії з

державою. З погляду нової інституціональної економіки, ці кроки знижують трансакційні витрати, формують довіру між учасниками ринку та закладають основу для стійкого відновлення [17]. У стратегічному горизонті євроінтеграція означає поступове вирівнювання стандартів якості, фітосанітарних вимог і «зелених» практик: це ускладнює короткострокову адаптацію, але відкриває доступ до ринків і фінансових інструментів CAP, сприяючи переходу від «сировинної моделі» до більшої частки продуктів із доданою вартістю.

Логістичний фактор став «ахіллесовою п'ятою» ринку. Закриття морських шляхів змусило переорієнтувати експорт на західні кордони та Дунай, різко збільшивши навантаження на залізницю, автотранспорт і румунський порт Констанца. Хоч інвестиції у дунайські термінали, додаткові баржі, вагони-зерновози та прикордонну інфраструктуру істотно підвищили пропускну спроможність, альтернативні маршрути все ще дорожчі за морські й технологічно обмежені. У 2022–2023 рр. логістика у структурі ціни українського зерна місцями сягала 40–60 %, формуючи значний дисконт до європейських котирувань. З позицій конкурентних стратегій Портера це підриває цінову конкурентоспроможність «масових» культур і стимулює перехід до нішевих або перероблених продуктів, де частка логістики в ціні нижча, а рентабельність вища. Тому подальше розширення портових потужностей Дунаю, розвиток перевалки на кордоні з ЄС, страхування суден і відновлення безпечних морських маршрутів є критичними передумовами відновлення повної експортної спроможності.

Кліматичні та природні чинники посилювали циклічність ринку, прямо впливаючи на обсяги пропозиції та внутрішню цінову динаміку. Посуха 2020 р. породила дефіцит і підвищення цін, рекорд 2021 р. - надлишок пропозиції та тиск униз на ціну, а в 2023 р. спека й втрата зрошення через підлив Каховської ГЕС погіршили перспективи для пізніх культур і південних регіонів. У ширшому горизонті зміна клімату (тепліші зими, посушливіші літа, частіші екстремуми) означає підвищену волатильність врожаїв,

зростання фітосанітарних ризиків і потребу в адаптаційних інвестиціях - зрошення, вологозберігаючі технології, лісосмуги, посухостійкі сорти, коригування календарів сівби. Дослідницькі підходи «кліматично розумного землеробства» (FAO; OECD) вказують, що системна адаптація може частково нейтралізувати втрати продуктивності та стабілізувати пропозицію [18].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі У 2020–2024 роках український зерновий сектор пройшов через фазу історичних рекордів і водночас найглибшої кризи, продемонструвавши значний рівень стійкості й здатність до адаптації. З економічної точки зору, навіть попри падіння виробництва майже на третину через воєнні події, країна зберегла експортний потенціал та частково відновила валютні надходження від зерна. У соціальному вимірі аграрна галузь продовжила підтримувати зайнятість у сільській місцевості та забезпечувати внутрішню продовольчу безпеку, хоча війна зумовила серйозні гуманітарні проблеми для населення. В екологічному аспекті скорочення інтенсивності господарювання й зміни в структурі посівів створили умови для екологізації виробництва, проте воєнні дії призвели до колосальних збитків довкіллю – замінованих площ, деградації ґрунтів і втрати зрошувальних систем.

Для забезпечення сталого розвитку зернового ринку у найближчій перспективі необхідно реалізувати низку кроків. Передусім важливим є відновлення та розширення логістичних маршрутів: модернізація залізничних переходів на кордонах з ЄС, розвиток дунайських портів, створення зернових хабів у Балтійському та Адріатичному басейнах, а також пошук міжнародних рішень для гарантування безпечної навігації в Чорному морі. Не менш актуальною є підтримка виробників у воєнний і післявоєнний періоди: продовження програм пільгового кредитування, страхування ризиків, компенсацій на добрива й паливо, а також цільова допомога для дрібних фермерів і сімейних господарств. Окремим пріоритетом виступає розмінування та рекультивація сільськогосподарських земель, із залученням

державних і міжнародних ресурсів, сучасних технологій і механізмів компенсації.

Важливим стратегічним напрямом має стати розвиток інфраструктури зрошення та адаптація до кліматичних змін: відновлення іригаційних систем, впровадження точного землеробства, вологозберігаючих технологій, посів посухостійких культур. Необхідно посилити інституційну спроможність державних органів, завершити земельну реформу, гармонізувати стандарти якості та фітосанітарні норми з ЄС. У сфері екологізації варто стимулювати органічне виробництво, розвиток біотехнологій і практик сталого землеробства, а державну підтримку пов'язати з дотриманням науково обґрунтованих сівозмін. Ключовим завданням залишається диверсифікація продукції та розвиток переробки: будівництво млинів, комбікормових і біоетанольних підприємств дозволить зменшити залежність від сировинного експорту, підвищити експортну виручку та забезпечити залишення більшої частки доданої вартості в країні.

Таким чином, зерновий ринок України зберігає стратегічне значення для економіки держави та світової продовольчої безпеки. Досвід 2020–2024 рр. виявив його вразливості, але також підтвердив потенціал до відновлення. Реалізація комплексу заходів – від розмінування і модернізації логістики до кліматичної адаптації та розвитку переробних потужностей – стане запорукою підвищення конкурентоспроможності та забезпечить довгострокову присутність українського зерна на світових ринках у нових умовах ХХІ століття.

Література

1. Дідур С., Труніна І., Білик М. Трансформаційні процеси агропромислових підприємств в умовах війни та у післявоєнний період. Економіка та суспільство. 2023. № 53.
2. Reinert E. S. How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor. London : Constable & Robinson, 2007.

3. Lambin J. J. Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing. London : Palgrave Macmillan, 2012.
4. Хаєцька О., Удалов Д. Сучасні аспекти розвитку органічного сільського господарства України в умовах війни. Економіка та суспільство. – 2024. № 65.
5. Боднар О. В. Вплив війни на розвиток ринку зерна в Україні. Інноваційна економіка. 2023. №4. С. 118-124.
6. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 540 p.
7. Reinert E. S. How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor. London : Constable & Robinson, 2007. 450 p.
8. KSE Institute. Ukraine Agricultural Damage and Loss Needs Assessment. Kyiv : Kyiv School of Economics, 2023.
9. Патика Н. І., Германюк Н. В. Зайнятість сільського населення в сучасних умовах: нові виклики й пріоритети забезпечення. Агросвіт. 2024. №23. С. 28-39.
10. Кривохижа Є., Башлай С., Курило Ю. Стратегія забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. Економіка та суспільство. 2023. № 55.
11. Котіна Г., Степура М., Котін І. Глобальна кооперація в умовах конфліктів: емпіричне дослідження волатильності зовнішньої торгівлі в Україні та світі. Науковий вісник Полісся. 2024. № 1(28). С. 72-93.
12. Гайда Ю., Шайнюк Б. Ринок зерна в ретроспективі та перспективі: глобальний аналіз. Innovation and Sustainability. 2023. № 4. С. 30-40.
13. Черчель В. Ю., Стасів О. Ф., Боденко Н. А., Купар Ю. Ю. Екологічна стабільність урожайності зерна гібридів кукурудзи визначальна умова підвищення валового виробництва. Сільське господарство та лісівництво. 2020. № 19. С. 177-195.
14. Токарчук Д. М. Зайнятість сільського населення та диверсифікація сільської економіки як шлях до покращення її стану.

Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 12. С. 68-79.

15. Hediger W., Knickel K. Multifunctionality and Sustainability of Agriculture and Rural Areas: A European Perspective. *Journal of Environmental Policy & Planning*. 2009. Vol. 11, Issue 4. P. 291-313.

16. Галкін В. В. Аналіз результативності державного регулювання виробництва продукції сільського господарства. *Modern Economics*. 2023. № 41. С. 31-39.

17. Williamson O. E. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York : Free Press, 1985.

18. FAO. *Climate-Smart Agriculture: Policies, Practices and Financing for Food Security, Adaptation and Mitigation*. Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2013.

References

1. Didur, S.V. Trunina, I.M. and Bilyk, M.Yu. (2023), “Transformation processes of agro-industrial enterprises in wartime and post-war period”, *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 53.

2. Reinert, E.S. (2007), “How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor, Constable & Robinson,. London, UK.

3. Lambin, J.-J. and Schuiling, I. (2012), *Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing*, Palgrave Macmillan, London, UK.

4. Khaiets'ka, O. and Udalov, D. (2024), “Modern aspects of the development of organic agriculture in Ukraine in times of war”, *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 65.

5. Bodnar, O.V. (2023), “The impact of the war on the development of the grain market in Ukraine”, *Innovatsijna ekonomika*, vol. 4, pp. 118-124.

6. Porter, M. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York, USA.

7. Reinert, E.S. (2007), “How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor, Constable & Robinson,. London, UK.

8. KSE Institute (2023), *Ukraine Agricultural Damage and Loss Needs Assessment*, Kyiv School of Economics, Kyiv, Ukraine.
9. Patyka, N.I. and Hermaniuk, N.V. (2024), "Rural employment in modern conditions: new challenges and priorities for ensuring", *Ahrosvit*, vol. 23, pp. 28-39.
10. Kryvokhyzha, Ye.M. Bashlaj, S.V. and Kurylo, Yu.A. (2023), "Strategy for ensuring food security of Ukraine in war conditions", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 55.
11. Kotina, H. Stepura, M. and Kotin, I. (2024), "Global cooperation in conflict situations: an empirical study of foreign trade volatility in Ukraine and the world", *Naukovyj visnyk Polissia*, vol. 1(28), pp. 72-93.
12. Haida, Yu. and Shainyuk, B. (2023), "Grain market in retrospect and perspective: global analysis", *Innovation and sustainability*, vol. 4, pp. 30-40.
13. Cherchel', V.Yu. Stasiv, O.F. Bodenko, N.A. and Kupar, Yu.Yu. (2020), "Ecological stability of grain yield of corn hybrids is a determining condition for increasing gross production", *Sil's'ke hospodarstvo ta lisivnytstvo*, vol. 19, pp. 177-195.
14. Tokarchuk, D.M. (2017), "Employment of the rural population and diversification of the rural economy as a way to improve its condition", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 12, pp. 68-79.
15. Hediger, W. and Knickel, K. (2009), "Multifunctionality and sustainability of agriculture and rural areas: A welfare economics perspective", *Journal of Environmental Policy & Planning*, vol. 11, no. 4, pp. 291-313.
16. Halkin, V.V. (2023), "Analysis of the effectiveness of state regulation of agricultural production", *Modern Economics*, vol. 41, pp. 31-39.
17. Williamson, O.E. (1985), *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*, Free Press, New York, USA.
18. FAO (2013), *Climate-Smart Agriculture: Policies, Practices and Financing for Food Security, Adaptation and Mitigation*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2025 р.